

Michal Sládeček

Razlozi za moralnu pristrasnost

Apstrakt *U prvom delu teksta autor izlaže argumente protiv pristrasnosti u moralnom odlučivanju, kao i argumente koji govore u prilog pristrasnosti i ukazuju na ograničenja i moguće neprihvatljive posledice nepristrasne pozicije. Središnji deo teksta tiče se pitanja moralnog statusa ličnih projekata, kao i pitanja da li je i na koji način povezanost i bliskost između osoba relevantna po moralno odlučivanje. U poslednjem delu rada autor ističe značaj refleksije o granicama važenja razloga moralne pristrasnosti ukazujući na ključni značaj karaktera odnosa između osoba, konteksta, kao i moralne težine ili značaja slučaja na koje se moralno procenjuvanje odnosi.*

Ključne reči: *moralnost, refleksija, pristrasnost, nepristrasnost, kontekst*

710

1. Da li je pristrasnost moralno opravdana?

Moralno delanje počinje na kućnom pragu.¹ Od nas se očekuje da osobe u okruženju tretiramo na moralno ispravan način i pri tome naše stanovište prema drugim osobama zavisi od vrste povezanosti koju imamo sa njima. Delimo gotovo sve kućne stvari sa članovima porodice, ali ne i sa susedima ili prijateljima. Pomažemo susedima i kolegama pri popravci kućnih aparata ili selidbi, ali ne i nepoznatim osobama koje stanuju kilometrima od nas. Smatramo da je to što imamo mogućnost da mi sami, a ne neko drugi, biramo zanimanje ili hobi, moralno vredno. Situacija se menja kada primenimo moralnu refleksiju i nastojimo da postupanje sagledavamo iz neutralne perspektive, kao i kada postavimo pitanje kako da se ophodimo prema strancima ili nepoznatim osobama. Tada uviđamo da lični projekti treba da imaju vrednost koja je nezavisna od samog subjekta, da sami odnosi bliskosti nisu značajni intrinzično, nego zbog dobra koje stvaraju, da sve osobe zaslužuju jednaku brigu i poštovanje. Shvatamo da njihova jednaka prava i dužnosti izviru iz toga što su ljudska bića, a ne iz njihove socijalne uloge: bez obzira da li smo sa njima u ikakvim vezama, sve osobe zaslužuju pomoć, i moralna težina činjenja ili nečinjenja se povećava ukoliko je pomoć značajnija i urgentnija. Razlozi za prvi oblik ophođenja opravdavaju moralnost iz pristrasnosti, dok bi drugi razlozi podržavali nepristrasno moralno delanje.²

1 Ovaj članak nastao je u okviru projekta "Politike društvenog pamćenja i nacionalnog identiteta: regionalni i evropski kontekst" (evidencioni broj 179049), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Pošto je reč o ispravnosti ili neispravnosti delanja koje je usmereno prema osobama, govorimo o moralnosti pristrasnog postupanja prema nekome, a ne o pristrasnosti

Adekvatna etička teorija bi, prema tome, trebalo da uzima u obzir razloge kako za jedan, tako i za drugi oblik moralnosti, odnosno da prihvata da se moralnost može posmatrati sa dva gledišta, od kojih jedno uvažava pristrasnost, dok drugo insistira na nepristrasnosti.³ Prema prvom, nas kao moralna bića odlikuje naklonost i briga prema drugim osobama, pri čemu se ona na prvom mestu odnosi na osobe u našoj blizini, koje poznajemo i sa kojima smo u interakciji. Etički odnos je orijentacioni, upućen prema nekome ili nečemu i mora se uzeti u obzir situacija i domen u kojem se moralni obziri ispoljavaju – stoga je briga o deci, roditeljima, prijateljima primarni moralni odnos. Osoba može biti indiferentna prema drugim ljudima, ali ukoliko je ravnodušna prema sopstvenim roditeljima ili deci, smatrali bi je krajnje nemoralnom. Prema drugom gledištu, osnovna karakteristika i kriterijum moralnosti jeste pravedan odnos prema svakoj osobi, poštovanje ličnosti i autonomije pojedinca bez obzira na njegove osobine ili status. Delanje se procenjuje nepristrasno, i do stanovišta da li je ono moralno ili ne, odnosno da li odgovara moralnim normama, mogu doći sva racionalna bića kada se postave u neutralnu poziciju, odnosno poziciju trećeg lica. Racionalna moralna refleksija iz ove pozicije vodi ka načelu da sva ljudska bića imaju jednaku vrednost i objektivno nije moralno favorizovati nijednu osobu. U krajnjoj liniji, potrebe bilo kojeg deteta na svetu nisu važnije od potreba našeg deteta, a žrtvovati se za prijatelja nema većeg značaja od žrtvovanja za bilo koju osobu.

711

interesa ili pristrasnoj koncepciji dobra. Za razliku od pristrasnosti, koja može biti opravdana ili ne, interes nema moralni značaj. Interes se odnosi na ostvarenje ličnih ambicija, sticanje statusa ili materijalnih koristi (mada način njihovog zadobijanja može biti neetički i moralno neispravan), dok je pristrasnost okrenuta ka kvalitetu samih osoba i odnosa sa njima, kojima se priznaje samostalna moralna vrednost – brak iz obostranog interesa, kao ni pomaganje radi uzvraćanja usluge, nemaju moralno značenje.

Moralnost iz pristrasnosti treba takođe razlikovati od koncepcije dobra. Kada neko zastupa ili sledi određenu koncepciju dobra, on ima stavove o ispravnom i vrednom načinu života, sadržaju i osobinama vrline, etički smislenom delanju itd. i ovi su stavovi različiti od moralnih principa koji se odnose na ispravnost ili neispravnost postupanja prema sebi ili drugima – samim tim i od principa čiji izvor i opravdanje leži u posebnim odnosima osobe prema nekome ili nečemu.

3 Eksplicitni interes za problem pristrasnosti u etičkim se raspravama intenzivirao tek poslednjih decenija i njime su se bavili i autori poput Bernarda Vilijamsa (Williams), Skenlona (Scanlon), Nejjela (Nagel) i Šeflera (Scheffler). Ovom su problemu, osim brojnih članaka, posvećene i knjige Nejjela i Kelera (Nagel 1991, Keller 2013), kao i reprezentativni zbornik (Feltham and Cottingham, 2010). O pristrasnosti se raspravlja i povodom šireg spektra tema poput obaveze, lojalnosti, patriotizma, prijateljstva, ljubavi, odanosti, egoizma i sl., tako da je oskudnost teorijskog razmatranja moralne pristrasnosti ipak samo prividna. Takođe, ova tema zadire i u probleme političke filozofije – Beri (Barry), Rols (Rawls), Mekintajer (MacIntyre) i Ecioni (Etzioni) su samo neki od autora koji su uvideli njen značaj za pitanja pravednosti, političkih dužnosti, uzajamnosti, osnovne strukture društva itd.

Norme koje se oslanjaju na pristrasnost i norme nepristrasnosti jesu često u međusobnoj konfrontaciji, bez obzira što su u situacijama kada se posmatraju izolovano oba gledišta podjednako prihvatljiva i dobro potkrepljena. Nesporazum između ovih gledišta može da nastane ukoliko se previdi da se sama pristrasnost može poimati u dva značenja, od kojih je samo jedan od njih suprotan nepristrasnosti u moralnom smislu. U prvom značenju reč je o pristrasnosti kao antonimu nepristrasnosti, odnosno objektivnom prosuđivanju – reč je o neopravdanom davanju prednosti ili favorizovanju nekoga zbog našeg afiniteta prema osobi, bliskih odnosa sa njom ili koristi koju imamo pri favorizovanju. Prema drugom značenju pristrasnost označava motivaciju za afirmisanje nekoga ili nečega, za dodeljivanje vrednosti ili pridavanje značaja – antonim ovakve pristrasnosti jeste indiferentnost prema nečemu, nezainteresovanost za osobe na koje se procenjivanje odnosi. Moralna nepristrasnost je suprotna pristrasnosti jedino u prvom značenju. Zastupnici pristrasnosti smatraju da njihovi oponenti ne uviđaju razliku u značenjima, pošto razumevaju pristrasnost u prvom smislu, previđajući da je ova druga pristrasnost neophodna kao motivacija moralnog delanja.⁴

Sa refleksivnog stanovišta, čini se sumnjivim da sklonost prema nekome ili nečemu može biti činilac koji određuje moralno rasuđivanje. Nepristrasnost se čini bolje obrazložena i ne čudi da najznačajnije etičke teorije u filozofiji, kao što su konsekvencijalističke i deontološke teorije, uvažavaju pre svega norme nepristrasnosti. Koje norme i vrednosti vode do poboljšanja stanja svih ljudi, kakva prava i dužnosti osobe imaju bez obzira na status, položaj, odnos prema nama, koje norme i principi brane autonomiju osobe pred institucijama, interesom grupe ili zahtevima drugih ljudi pitanja su oko kojih se uglavnom kreću etičke rasprave u ovim teorijama, pri čemu se posebni odnosi prema drugima, sklonosti i lične vezanosti posmatraju iz perspektive opštijih etičkih obaveza. Odlučivanje na osnovu pristrasnosti podrazumevalo bi moralni relativizam, pa čak i redukciju etičkih normi na motive sebičnosti. Moralnost kao pristrasnost predstavljala bi kontradikciju.

Drugi razlog zbog kojeg bi pristrasnost bila neadekvatna tiče se njene ograničenosti na neposredne odnose između osoba sa određenom socijalnom ulogom. Zadržavajući se na situacijama manjih razmera, ovakva moralnost daje validnost parohijalnim i običajnosnim normama koje se

4 Zastupnici nepristrasnosti pak mogu da smatraju da je pristrasnost u prvom smislu moralno neispravna, dok pristrasnost u drugom smislu ne spada u domen morala. O ovom pitanju moralne irelevantnosti biće još reči u daljem tekstu.

pokazuju kao neadekvatne kada se primenjuju na širi okvir, takav u kojem interakcija osoba ne bi bila licem u lice. Aristotel je mogao da projektuje etičke obzire proistekle iz prijateljstva na celu sferu politike, no ova se sfera, prema njegovoj interpretaciji, proteže na polis sa ograničenim brojem građana, neuporedivo manjim od onoga koji obuhvata savremena država. Pravednost, solidarnost i jednakost zadobijaju drugačije značenje i sadržaj kada se primenjuju van okvira porodice, kruga kolega, prijatelja i poznanika. Uz to, neprikosnoveno prvenstvo neposrednih etičkih obzira pokazuje se pogrešnim i moralno bezvrednim: ispunjenje trivijalnih etičkih obaveza prema prijateljima ili roditeljima imalo bi prednost nad, recimo, lako izvodljivom intervencijom kojom bi se značajno smanjila nepravda, otklonila ili olakšala nesreća nama nepoznatih osoba.

Rekli smo da je sa refleksivnog stanovišta nepristrasni pristup u prednosti, pošto se u analizi moralnih razloga pretpostavlja da etički principi moraju da budu konstituisani kroz test validnosti, odnosno prihvatljivosti za sve osobe, bez obzira na njihov status ili odnos prema nekome. Konsekvencionalizam i deontičke moralne koncepcije daju kriterijume na osnovu kojih bi se postupci mogli kvalifikovati kao moralno opravdani ili neopravdani, pri čemu ti kriterijumi odražavaju nepristrasnost moralnog subjekta prema drugim osobama. Sami postupci koji su određeni i vođeni posebnim odnosom koji osobe imaju između sebe procenjuju se sa stanovišta bilo konsekvencijalističkog holističkog vrednovanja, bilo deontološkog univerzalizovanja. Sa prvog stanovišta, moralni razlozi za pristrasnost nisu validni jer vode ka pristrasnosti koja ima za rezultat da bi bilo kakvo dobro koje bi proisticalo iz pristrasnosti imalo prednost nad znatno vrednijim posledicama nepristrasnog delanja; sa drugog stanovišta, nejednako i diskriminišuće postupanje kod pristrasnosti degradira ličnost i narušava pravo na jednak tretman osobe sa kojom moralni subjekt ne stoji u bliskom odnosu. Ukoliko bi se pretpostavilo da su odnosi iz pripadnosti izvor ili obrazac moralnih razloga, u tom bi se slučaju morala pozitivno oceniti mafijaška omerta i lojalnost huliganskom gangu, pošto iz njih proističu pojedini etički vredni fenomeni, kao što su održanje obećanja, vernost, uzajamna pomoć, doslednost ili poštovanje. Sa konsekvencijalističkog stanovišta, ove veze ne mogu da budu vrednost ili odnos dostojan poštovanja i održanja, s obzirom da delanje treba da se posmatra u relaciji prema društvenom dobru i posledica koje slede iz tog delanja. Sa deontološkog stanovišta, mada lojalnost gangu i ispunjavanje mafijaškog zaveta mogu da imaju etičko značenje, odnosno mogu da se procenjuju kao činovi koji odgovaraju određenim normativnim uzusima,

oni ipak ne bi odgovarali poštovanju prava i integriteta svih osoba, odnosno ne zadovoljavaju opravdane bazične moralne principe koje nijedna racionalna osoba ne bi mogla da odbaci ukoliko dosledno rezonuje.⁵

714

Naravno, pozicija pristrasnosti koja bi opravdavala omertu ili pripadnost gangu bila bi neodbranljiva, no pitanje je ne samo da li neko teorijski brani ovu poziciju, već i da li je moguće nju zdravorazumski-praktično zastupati. Etičke veze koje proističu iz uzajamnosti mogu da budu raznovrsne, mogu da imaju različite manifestacije pristrasnosti, sa različitim vrednosnom valencom, pa tako možemo da pozitivno ocenjujemo osobu koja pomaže roditeljima čak i ako je reč o lošim osobama, ali ne i njene postupke ukoliko ta pomoć podrazumeva krađu ili prevaru. Moralnost koja uzima u obzir uzajamne veze osoba najčešće ukazuje na nedostatke nepristrasnosti kao principa koji isključuje druge razloge. Takođe, ni zastupnici moralnosti iz pristrasnosti ne moraju da smatraju da je moralnost iz pristrasnosti prototip svake moralnosti, još manje da su bliskost, prisnost ili povezanost presudan razlog u svakom moralnom odlučivanju.

Novije etičke teorije razrađuju razloge za pristrasnost ujedno ukazujući na neprihvatljive posledice njihovog prenebraganja u teorijama moralnosti kao nepristrasnosti.⁶ Kao što naivno poimanje moralne pristrasnosti vodi ka neprihvatljivim konsekvencama, zagovornik pristrasnosti može da tvrdi da nepristrasnost takođe vodi ka kontraintuitivnim, zbujujućim, pa čak i zastrašujućim rezultatima. U skladu sa svojim utilitističkim načelima, Godwin (Godwin) je smatrao da je moralno opravdano da bi, ukoliko bi bio primoran da izabere, spasio iz požara biskupa Fenelona (Fénelon), a žrtvuje vlastitu majku, pošto je po celokupnu dobrobit društva i samog čovečanstva Fenelon neuporedivo vredniji od Godwinove vlastite majke. Ništa manje neobičnim se ne čini ni Kantovo stanovište da bi laž bila neopravdana čak i ako bi vodila do žrtvovanja prijatelja: ako kažemo osobi sa nožem u ruci gde se nalazi moj prijatelj, koji je potencijalna žrtva, i time doprinesemo zločinu, laganje bi bilo još gore, jer se njme narušava bezuslovno opšte načelo govorenja istine, čime se nanosi nepravda čovečanstvu uopšte.⁷

5 Upor., na primer, Skenlonovu kontraktualističku formulaciju prema kojoj je „čin neispravan ukoliko bi njegovo izvršenje pod određenim uslovima moglo biti neodobreno od strane bilo kojeg skupa principa opšte regulacije ponašanja koji niko ne bi razložno odbacio kao osnovu neprinudne i saznanjima potkrepljene opšte saglasnosti.“ (Scanlon 1998: 153.)

6 Stocker (1976), Williams (1981), Cottingham (1986), Scanlon (1998), naročito deo II 4, Kolodny (2010), Scheffler (2010), Keller (2013)

7 Godwin 1926 [1793]; Kant 2008 [1793]

Ipak, ovakva je vrsta striktnosti nepristrasnosti pre izuzetak, no pravilo. Većina teoretičara smatra da moralna nepristrasnost inkorporira na jedan ili drugi način etičke razloge zbog kojih je opravdano da pojedinac pokazuje pristrasnost prema određenim osobama sa kojima ima značajne povezanosti, a da ne pokazuje istu pristrasnost prema nepoznatim osobama. Slučajevi u kojima su razlozi za ispravno delanje određeni pripadnošću ne govore samo da posebni odnosi prema nekome poput roditeljstva, bratstva ili prijateljstva predstavljaju vrednost, nego i da oni pretpostavljaju postojanje posebnih moralnih dužnosti. Osoba je odgovorna za sebi bliske osobe zbog toga jer uspeh i dobrobit nama bliskih osoba često zavisi od njene privrženosti tim osobama. Ističući naše dužnosti prema bliskim osobama, članovima našeg udruženja i našim sugrađanima razlozi iz pristrasnosti ispoljavaju zajedničke deontičke osobine sa generalnom moralnošću.⁸

715

U određenim konkretnim etičkim situacijama osobe imaju internu obavezu da postupaju pristrasno – takvu koja nije nametnuta od strane neutralnih principa, nego proističe iz samih odnosa. Prijatelji imaju obavezu da se međusobno pomažu, inače ne bismo mogli govoriti o prijateljstvu.⁹ U ovim slučaju delanje je relativno u odnosu na delatnika, pošto treća osoba nema iste obaveze, ili ih nema uopšte, koje ima pojedinac prema svom prijatelju. Većina savremenih koncepcija nepristrasnosti je stoga umerena, pošto bi u svojoj striktnoj varijanti koja isključuje svaki razlog za pristrasnost (poput održavanja prijateljstva) i priznaje jedino činove koji su nezavisni od delatnika, nepristrasnost poput strogog konsekvencijalizma bila očigledno pogrešna.¹⁰ Neophodnost usaglašavanja razloga za delanje koji zavise od subjekta i razloga koji su

8 Stoga je, prema Šefleru, zadatak adekvatne moralne teorije inkorporiranje razloga iz pristrasnosti u opšte moralne principe. Štaviše, dužnosti prema porodici, prijateljima, sugrađanima ili sunarodnicima jesu paradigmatski slučajevi moralnih dužnosti. Vidi Scheffler 2010: 73.

9 Osim što imam razloga da budem pristrasan prema mom bratu, prijatelju ili kolegi sa posla koji druge osobe prema njima nemaju, može se reći da imam i *specifične obaveze* da prema njima budem pristrasan. Iako imamo poznanstva i kontakte sa većim brojem ljudi, pristrasni smo samo prema određenim ljudima, što znači da pristrasnost, njen intenzitet i karakter, zavise od odnosa sa drugom osobom i ova vrsta odnosa određuje razlog za pristrasnost.

10 Upor. Kolodny 2010: 193. O razlici razloga za delanje zavisnih od delatnika (agent-relative, odnosno takvih koji neizbežno obuhvataju osobine i položaj moralnog subjekta) i razloga za delanje nezavisnih od njega (agent-neutral, koji se odnose na norme kojih treba svako da se pridržava, nezavisno od subjektivih usvojenih vrednosti i vrste povezanosti sa osobama na koje njegove vrednosti utiču), govori Neigel u brojnim člancima i knjigama, naročito u delu *Equality and Partiality*. (Vidi, između ostalog, Nagel 1991: 40.) Ova se razlika poklapa sa razlikom razloga pristrasnosti i razloga nepristrasnosti.

neutralni može se uvideti i kod najličnijeg izbora, kakav je izbor „temelj-
nog projekta“, koji motiviše i osmišljava značajan deo delanja pojedinca,
odnosno koji delanju daje etičku vrednost.

2. Pristrasnost prema ličnim projektima

716

Koncipiranje ličnih projekata i angažman za njihovo ostvarenje se mogu posmatrati iz ugla vanetičkog interesa pojedinca, ali i iz šireg moralnog značaja koji ima određeni projekat. Kao što je već bilo rečeno, u svom čistom vidu interes nije etička kategorija, jer se tiče individualnih svrha koje donose određenu korist osobi, a što je moralno neutralno: neko može da upiše studije medicine, da postane broker na berzi ili da se u slobodno vreme bavi programerstvom pošto mu to može obezbediti status u društvu, visoke prihode ili mogućnost da dopuni kućni budžet i ni u jednom slučaju ne bismo rekli da su motivi ovih osoba podstaknuti etičkim pobudama, niti da njihove odluke treba da budu predmet moralne refleksije. Osnova liberalne moralnosti jeste načelo da pojedinac ima neprikosnoveno pravo da sledi vlastite projekte, ukoliko ti projekti ne ugrožavaju drugoga. No ovo je nesadržinsko i vrednosno neutralno načelo, pošto ne naznačava koji su projekti značajni a koji ne, odnosno njime se pretpostavlja da su svi projekti jednako vredni. Drugačiji je slučaj kada se ispituje njihova vrednost i tada oni zadobijaju etičko značenje, odnosno pojedinac, kao i treće lice, nastoji da, mimo ličnog interesa, odredi da li je izbor određene profesije ili hobija vredniji od nekog drugog, da li dati hobi nečemu doprinosi, da li određena profesija ima sumnjive etičke konsekvence. Da li visok brokerski standard ima opravdanja ukoliko je on postignut takvim sredstvima kao što su nesrazmerno visoki i etički sumnjivi bonusi, ukoliko vodi do nestanka slobodnog vremena i modeliranja životnog stila prema nametnutim običajima korporacije (a time i do bitnog ograničenja autonomije pojedinca), ukoliko je uslovljen potpunom subordinacijom višim menadžerima? Ili: da li se umesto na sakupljanje kutija od šibica slobodno vreme može iskoristiti na vredniji način?

Pri tome se podrazumeva da vrednost ne određujemo kao predmet želje ili afiniteta, odnosno da vrednost ne bi bila ma koje stanje, predmet, kvalitet ili odnos za koji se osoba vezala i kojima je pridala kvalitet vrednoga, nego je neophodno da se pruži neko opravdanje: zbog čega je uopšte nešto vredno. Čak i najličnija sentimentalna vrednost ima ovu dimenziju minimalnog opravdanja, i kada osoba smatra da je neki beznačajni predmet za nju dragocen zbog njegove sentimentalne vrednosti, razlog tome jeste najverovatnije to što je dati predmet izvor nenadoknadivog

sećanja na nekoga ili nešto. Kao i pristrasnost prema određenoj osobi, i pristrasnost prema projektu jeste razložna ukoliko poseduje određeno opravdanje, ukoliko se može reći zbog čega je osoba pristrasna prema drugome ili prema projektu. Ova je vrednost zavisna od subjekta: sentimentalna vrednost koju za nekog ima neki predmet nije veća od sentimentalne vrednosti koju neki drugi predmet ima za neku drugu osobu, i u istom smislu neki projekat može imati vrednost u zavisnosti od osobe koja vrednuje. Ipak, određeni projekat treća osoba može da posmatra kao bezvredan, kao kod pomenutog sakupljanja šibica. Dok objekat sentimentalnog vrednovanja može biti bilo koji predmet, pri čemu spoljašnje karakteristike nisu bitne (važnije ima samo njegova posredna povezanost sa afinitetom osobe koja je sentimentalno vezana za dati predmet), kod trivijalnog ličnog projekta reč je o korištenju resursa, energije i vremena za koje bi se moglo reći da bi se trebalo iskoristiti na drugačiji način. Projekti mogu biti površni, loši, besmisleni, trivijalni, pa ipak, kako sugeriše Šefler (Scheffler), ne može se poreći pravo pojedinca da smatra projekat vrednim – ne postoji autoritet koji bi arbitrirao među mogućim projektima i koji bi zabranjivao pojedine projekte koji bi bili beznačajni, tako da se mora pretpostaviti ireducibilni pluralizam vrednosti projekata.¹¹ Ipak, vrednovanje projekta zahteva subjektive opravdavajuće razloge (osobe uglavnom moraju da objašnjavaju drugima zbog čega izabiru profesiju filozofa ili sakupljaju kutije sa šibicama), koji se konfrontiraju sa razlozima koje iznose druge osobe i preko tog sučeljavanja može se odrediti značaj samog projekta, koji ne bi bio idiosinkratičan.

717

Moralni principi zasnovani na nepristrasnosti zahtevaju da primena principa bude odvojena od određenog odnosa prema nekoj osobi i njenih posebnih osobina, no u takvom moralnom delanju i same karakteristike delatnika, njegov identitet i njegova motivacija takođe moraju da budu apstrahovani.¹² Jedino moralno opravdani motivi jesu oni koji odgovaraju principima nepristrasnosti, dok kao nelegitimni bivaju označeni ne samo oni motivi koji su proistekli iz interesa, nego i oni koji su rezultat karaktera, vrednosnog sistema, ličnih naklonosti, aspiracija i stremjenja delatnika, a čiji kompleks se može označiti sintagmom temeljni projekt.¹³ Ovakvo stanovište vodi ka sukobu sa onim stanovištem koje insistira na

11 Upor Scheffler 2010: 49.

12 Upor. Williams 1981: 2.

13 Ovde je reč o takvom skupu ili kompleksu koji konstituiše nečiji individualni identitet, odnosno koji je blisko povezan sa osmišljavanjem vlastitog smisla egzistencije. Prema Vilijamsu, temeljni (ground) projekt jeste onaj koji ujedno motiviše buduće akcije, usmerava ih i povezuje sa identitetom koji će osoba imati u budućnosti. Vidi Williams 1981: 12-14.

etičkom karakteru projekta, takvom koji vrednost pridaje samoizboru pojedinca, njegovoj sposobnosti da formuliše i sledi određeni nenametnuti životni plan. Pri tome može da dođe do poklapanja sa nepristrasnošću (kao što je to slučaj sa altruističkim projektima ili projektima koji imaju značajnu moralnu težinu, poput ispravljanja društvene nepravde, smanjenja zagađenja okoline i slično), no to ne znači da je ovde reč o motivacijskom identitetu i da je osoba pristala da individualni projekt podvede pod impersonalnu delatnost. Osobi može biti bitno da to bude kantijanski nepristrasan i univerzalno prihvatljiv projekt, ili takav čiji će konačni skor dovesti do smanjenja patnje i uvećanja blagostanja, ali joj je od ključnog značaja da to bude *njen* projekt, iza kojeg ona stoji uverenjem i angažmanom. Ako svi projekti nisu u direktnom konfliktu sa nepristrasnošću, oni su ipak u tihoj tenziji.

718 Stoga bi bilo nerazložno ukoliko bi se od pojedinca tražilo da odustane od vlastitog projekta ukoliko projekat ne vodi do društveno korisnih posledica, odnosno da pojedinac odustane od ostvarenja projekta koji mu je bitan u korist određenog moralno-univerzalnog delanja. U ovim bi slučajevima bila narušena etička autonomija pojedinca, njegova samorealizacija kao ličnosti i nezavisnog delatnika, kao i motivacijska osnova za delanje. Nepristrasnošću bi se od pojedinca zahtevalo više no što bi bio u stanju da učini. Time što bi pojedinac neprestano morao da usklađuje svrhu svog projekta sa svrhama projekata svih, nepristrasno stanovište vodilo bi „moralizovanju“ svih projekata, prekomernom i nepotrebnom moralnom procenjivanju nečijeg delanja. Projekti mogu imati vrednosnu relevantnost, oni mogu biti etički značajni a da ne budu značajni moralno. Nepristrasno i moralno delanje jesu samo jedni od mnogih oblika postupanja i bilo bi prezahtevno ukoliko bi se prioritet pripisivao samo njima.¹⁴

Pojedini autori stoga naglašavaju da osobe imaju poseban normativni status prema sebi, koji čini opravdanim da pojedinac pridaje manji značaj zahtevima nepristrasnosti, odnosno zahtevima prema kojima bi osoba u istoj meri vodila računa o interesima drugih osoba kao što vodi o svojim projektima i planovima (ili pak davala prednost ovim prvim interesima).¹⁵

14 Ovo je, prema mom mišljenju srž argumenta Basove (upor. Bass 2006). Moralno stanovište u ovom smislu označava način na koji se odnosimo prema drugim osobama, način na koji naše akcije deluju na bližnje, na građane ili čak na celo čovečanstvo, dok bi etičko stanovište određivalo šta je dobar život i kako ga postići. Opširnije o ovome u Dworkin (2011), poglavlja 9-14.

15 Upor. Scheffler 2010: 52. Vežanost za svoje projekte ima drugačiji karakter kako od nepristrasnih moralnih razloga, tako i od moralnih razloga koji proističu iz naše povezanosti sa drugima. Ova prva vežanost ne podrazumeva nikakvu obavezu da se

Postoji mnoštvo raznovrsnih vanmoralnih projekata koji poseduju inherentnu vrednost. Bavljenje filozofijom, pisanje poezije, sviranje džeza ili programiranje iz hobija jesu vredni projekti, bez kojih bi svet bio siromašniji, kao što bi svet bio oskudniji ukoliko bi se svako bavio samo moralno značajnim aktivnostima.

3. Pristrasnost prema drugima

U prilog pristrasnosti često se navodi sledeći primer koji je dao Vilijams. Nakon brodoloma, dve osobe se istovremeno dave, od kojih je jedna supruga osobe koja ima mogućnost da ih spasi, dok je druga osoba spasiocu potpuno nepoznata. Muž je u poziciji da spasi samu jednu od njih. Striktni konsekvencijalista bi smatrao da on nema moralnu obavezu da spasi vlastitu suprugu, pošto njegova odluka ni na koji način ne bi doprinela povećanju ukupne dobrobiti ili smanjenju zla; zastupnik striktno deontološke koncepcije bi smatrao isto, uz obrazloženje da su pravo na život i jednak tretman druge osobe u istoj meri značajni kao i pravo na život i jednak tretman koje ima supruga. Moralni delatnik treba da se drži pravila da obe osobe treba da se tretiraju na isti način – štaviše, spašavanje žene bi doprinelo formiranju pogrešnog opšteg etičkog načela da treba da favorizujemo bliske osobe, a diskriminišemo osobe sa kojima nismo povezani. Kada imamo u vidu konkretnu situaciju, ovi su zaključci moralno kontraintuitivni. Čini nam se užasnim ukoliko osoba ne spašava sopstvenu suprugu, svoje dete, roditelja ili prijatelja nego nepoznatu osobu. Uz to, ne bi bilo primereno ukoliko bi muž opravdavao spašavanje svoje supruge nekim razlogom koji ne bi sadržavao stanovište da je reč o konkretnoj osobi sa kojom je blizak. Muž treba da je u potpunosti motivisan time da je reč o njegovoj supruzi, jer bi nepristrasan razlog, neki njegov opravdavajući konsekvencijalistički, deontološki ili bilo koji drugi stav predstavljao „prekomernu misao“ („one thought too many”, kako kaže Vilijams).¹⁶ Muževljevo razmišljanje o razlozima činilo bi njegove namere etički sumnjivim, pošto može da vodi ka zaključku da on baš i ne mari za suprugu. Ne možemo reći da muž, odlučivši da spasi suprugu, nije delao vođen moralnim obzirima, niti da ovi obziri nisu odgovarajući i ispravni u datoj situaciji, iako je reč o postupanju iz pristrasnih motiva i ne može se uklopiti u odgovarajuću neutralnu filozofsku shemu.

U sličnoj poziciji bila bi osoba koja kao član komisije odlučuje o zapošljavanju jednog od dva kandidata, od kojih je jedan od njih njen prijatelj,

istraje u delanju: osoba nema obavezu da završi pisanje početnog romana, ali ima obavezu da ne prekrši obećanje ili da se brine za svoju decu.

16 Williams 1981: 18.

dok je drugi kandidat njoj sasvim nepoznata osoba. Oba kandidata ispunjavaju sve uslove za zapošljavanje, i oba su položila test sa istovetnim rezultatom. Komisija, dakle, ne može da navede nijedan razlog koji bi bio odlučujući i tako presudio u prilog prijema jednog od kandidata. Ispostavlja se da je glas osobe koja je prijatelj sa jednim kandidatom presudan. Da li je opravdano da ona odluči u korist svoga prijatelja? Sa stanovišta nepristrasnosti, ona to ne bi smela da učini, pa ipak bi njen glas u prilog nepoznate osobe većina od nas ocenila kao u najmanju ruku etički sumnjivim. Da li bi odluka na osnovu bacanja novčića prema pravilu glava-pismo kao neutralna ujedno bila i moralno ispravna? Ovakva bi procedura odlučivanja zadovoljila uslove nepristrasnosti, ali je problematično da li je ona u ovom slučaju ispravna sa etičke tačke gledišta. Mogli bismo očekivati da će članu komisije njegova okolina zameriti da se loše poneo prema prijatelju i da nije postupio na način koji bi se očekivao kada je reč o prijateljstvu. Još je manje prihvatljivo ukoliko bi osoba namerno, iz težnje da pokaže da nije pristrasna, izabrala osobu koja joj nije prijatelj: tada bi lična nepristrasnost predstavljala oholost, a u generalnom smislu bi vodila ka zaključku da u slučajevima kada osobe imaju istovetne kvalitete i sposobnosti, odnosno ispunjavaju iste uslove, treba da damo prednost osobi sa kojom nemamo nikakav etički odnos.

Ovi primeri naznačavaju da rasuđivanje sa stanovišta nepristrasnosti u pojedinim slučajevima može da bude osuđeno kao moralno neispravno. S druge strane, pomenuli smo primedbu da pristrasnost, pošto počiva na interpersonalnim vezama ili odnosima bliskosti, može da ustanovi jedino parohijalne etičke norme i da vodi ka neosetljivosti prema „autsajderima“ i konfliktu sa etičkim normama drugih grupacija. Bliski odnosi između supružnika, članova porodice, sugrađana, pripadnika iste kulturnoetničke grupe itd. mogu da sadrže moralne razloge za postupanje, ali tada iskrsava problem izvora moralnog odnosa prema strancima, osobama sa kojima nismo u interakciji ili sa kojima nas ne spajaju rodbinske, kulturne, kolegijalne itd. veze ili karakteristike. Možda bi bilo neophodno da se moralne norme izvedu iz pripadništva čovečanstvu? Pretpostavilo bi se da zajednička humanost spaja osobe u moralnu celinu – osim što su isprepletene odnosima bliskosti i socijalnih povezanosti, osobe pripadaju istoj ljudskoj zajednici, tako da, kantovski rečeno, osoba ne pripada samo ovoj ili onoj asocijaciji, već skupa sa svima obitava u „carstvu ciljeva.“¹⁷ U istom smislu kao što su povezanosti među bliskim osobama i odnosi obaveza među

17 Ovo je takođe i Lokova (Locke) ideja u *Drugoj raspravi o vladi*. Prirodni zakon ujedinjuje „njega /čoveka/ i čovečanstvo u jednu zajednicu, jedno društvo, i čini ga različitim od svih drugih bića“. (Locke 1988 [1690], odeljak 128.)

članovima lokalne grupe izvor moralnih razloga, povezanost sa celim ljudstvom davala bi takođe moralne razloge prema fizički i sentimentalno udaljenim osobama ili grupama.

Ovakvo stanovište, ipak, nailazi na znatne poteškoće. Postavlja se pitanje da li ovako koncipirana povezanost može biti dovoljna za motivaciju moralnog delanja. Prema Skenlonu, odnosi sa bliskim osobama imaju motivacijsku osnovu zbog toga jer su značajni za oblikovanje naših života, odnosno imaju veliku ulogu u njima. Ovo nipošto nije slučaj sa svim ljudima, što čini ideju istovetnosti moralnih razloga prema bliskim osobama i prema celom čovečanstvu bizarnom.¹⁸ „Članstvo“ u ljudskoj zajednici se može koncipirati samo u krajnje opštem smislu, kao fingirano ili „zamišljeno“ i najbliži tome bi bili normativni odnosi između članova jedne nacije. No u slučaju humaniteta kao takvog ne postoje ni formalno-institucionalne, ni kulturno-simboličke veze koje objedinjuju osobe u opštu „zamišljenu zajednicu“ po uzoru na objedinjenost građana u naciju, tako da bi bila – pošto je opseg onoga što osobe kao kosmopolite dele u ovom smislu oskudan – slabija i motivacijska osnova za moralnim delanjem. Ukoliko se izvor moralnog rezonovanja traži u normama koje slede iz pripadništva celini, došlo bi se do normi koje odudaraju od partikularnih odnosa brige i međusobnih obzira koji vladaju u interpersonalnim odnosima. Moralnost pripadnosti koja bi bila nepristrasna ne bi pridavala vrednost *pripadništvu*, nego *čovečnosti*, što čini samu njenu ideju paradoksalnom. Za konstituisanje normativnosti iz pripadništva je, prema tome, neophodna ili interakcija karakteristična za bliskost međusobnog odnosa poput one u porodici i među prijateljima, ili međusobna povezanost i međuzavisnost delanja kakva postoji kod pripadnika udruženja, članova klubova i kolega sa posla, ili prihvaćenost kulturno-simboličke interakcije i pristanak na zajedničke norme, kao što je to slučaj sa odnosom pripadnika jedne države.¹⁹

721

Moglo bi se navesti nekoliko argumenata koji ukazuju na ograničenja moralnih principa iz nepristrasnosti, a koji ističu prednosti razloga pristrasnosti. Prvi argument odnosi se na ekonomičnost: kapaciteti za naklonost i pomoć su ograničeni, tako da možemo da budemo odani, požrtvovani,

18 Scanlon 1998: 167. No isto tako je bizarno, nastavlja Skenlon, da ljude sa kojima nemamo nikakav kontakt smatramo za bezvredne.

19 Na ovom mestu zanemarujemo bitne razlike između ovih pripadnosti – ključno je da nijedna od ovih povezanosti ne postoji u kosmopolitskoj moralnosti. Konačno, ukoliko bi se moralnost i vrline pripadnosti odnosile na celo čovečanstvo, izvan njih bila bi bića koja nisu ljudska – u tom smislu pristrasnost prema ljudskoj vrsti bi morala da objasni svoju kompatibilnost sa etikom životnog okruženja i sa odbojnošću prema mučenju životinja.

darežljivi itd. samo prema određenom broju osoba. Često je razmatran problem da li neko ima dužnost da pomogne po svaku cenu – odnosno po cenu enormnog trošenja vremena, energije i materijalnih sredstava – nepoznatoj i kilometrima udaljenoj osobi koja je u velikoj nevolji. Neopravdanost ovakvog zahteva govori nam o ograničenom dosegu našeg moralnog delanja, jer ono zavisi od naših objektivnih mogućnosti i limitiranih resursa. Pošto pojedinac stoji u posebnom odnosu prema drugoj osobi, on je dužan da joj, u zavisnosti od vrste odnosa, poklanja više pažnje nego nepoznatim osobama i posvećuje različite vrste brige – da je, recimo, štiti, pruža neophodnu pomoć, finansijski podupire itd. On pri tome koristi svoje vreme, ulaže napor i troši materijalna sredstva, koje bi mogao da upotrebi za druge osobe koje se nalaze u istoj, ili čak gorjoj situaciji od bliske osobe. Nepristrasni principi bi nam, kao što je to u slučaju pomoći u nevolji udaljenoj osobi, nametali supererogativne zahteve, takve koje prevazilaze naše kapacitete. Nediskriminativna primena tih principa bi mogla da ima za posledicu da koristeći svoje resurse za pomoć strancima uskraćujemo bliskoj osobi neophodnu brigu.²⁰

Drugi argument odnosi se na već pomenuto motivacijsko ograničenje nepristrasnosti. Pristrasnost je motivaciono jača od zahteva koje nosi nepristrasna moralnost. Osobe se angažuju na osnovu svojih afiniteta, emocionalnih veza, želja, prirodnih i socijalnih odnosa, kontingentnosti poput života u nečijoj blizini ili u zajedničkim institucionalnim okvirima. Prag njihove osetljivosti ili moralnog sentimenta se smanjuje srazmerno povećanju distance prema drugim osobama. Mada današnji ljudi imaju više mogućnosti da saosećaju sa patnjama nepoznatih ljudi no što su to imale prethodne generacije i spremni su da pruže pomoć tim osobama, većina moralnih dilema, odluka i postupaka odnosi se na interpersonalne odnose ili odnose unutar ograničene skupine ljudi.²¹

20 Keler kritikuje stanovište umerene nepristrasnosti koje brani Volfova (Wolf), prema kojem obaveze iz pristrasnosti slede iz generalne dužnosti da pomažemo osobi kada imamo tu mogućnost, a pri čemu se podrazumeva da je ova generalna dužnost nepristrasna. Keler daje primer žene koja odluči da finansijski pomaže očnu kliniku u siromašnoj zemlji, ali iznenada njen sin oboli od astme i potrebno je da ona izdvoji novac za kvalitetno lečenje. Njegov je zaključak da bi bilo moralno neispravno kada bi žena potrošila novac tako što bi ga donirala očnoj klinici, bez obzira što bi nekoliko dece moglo da bude izlečeno od slepila. Ona treba pre svega da pomogne svom detetu i ova partikularna dužnost ne sledi iz principa nepristrasnosti, odnosno njena moralna dužnost ne može da se izvede iz generalne dužnosti da se pomogne većem broju dece koja nisu naša vlastita. (Vidi Keller 2013: 38-39.)

21 Pristrasnost ima veću motivacionu ulogu i iz praktičnih razloga: jasnije nam je koja su sredstva ili mere neophodne kod pomoći u interpersonalnim odnosima, što takođe utiče na spremnost za moralno angažovanje i na uzdržavanje od aktivnije pomoći nepoznatim osobama. Takođe, nedostatak volje da se pomogne stranim osobama

Treći argument odnosi se na etičke obaveze. O ovoj ograničenosti principa nepristrasnosti je takođe već bilo reči i odnosi se na jedinstvenu i neopozivu *obavezu* osoba da pokazuju neophodnu brigu određenim osobama iz razloga posebne povezanosti sa njima. Osobe vaspitavaju i brinu o svojoj deci ne samo iz roditeljske ljubavi ili uverenja da je naš način vaspitanja bolji od drugih, nego i iz saznanja da druge osobe takve obaveze prema toj deci nemaju i da će bez roditeljske pažnje ona biti ugrožena i potpuno zapuštena. Bila bi neobična, ali i sa moralnog stanovišta neopravdana, situacija u kojoj roditelji zapostavljaju svoju decu da bi pružili svu pažnju tuđoj,²² ili da neko odbije da pomogne susedu ili prijatelju samo zbog toga jer ga je za pomoć u istom terminu zamolila sasvim nepoznata osoba.

Konačno, četvrti argument u prilog razloga pristrasnosti govori da odnosi naklonosti i privrženosti u neposrednoj interakciji donose novi kvalitet moralnom delanju, kojeg ne bi bilo ukoliko bi postojali jedino nepristrasni moralni principi. Razložno delanje iz pristrasnosti utiče na moralni senzibilitet i specifični kvaliteti solidarnosti, pomaganja, benevolentnosti itd. koji se oblikuju u manjoj grupi utiču na emaptiju pojedinaca, njihov kapacitet i volju da svoje društvo uređuju po načelima uzajamnosti, pravednosti i egalitarnosti. Svet bio bio neuporedivo gore mesto za život ukoliko ne bi postojali odnosi privrženosti.

723

Kao što se pokazuje, pojedine koncepcije moralnosti iz nepristrasnosti postavljaju previsoke i neopravdane zahteve kada tvrde da razloge pristrasnosti treba isključiti iz skupa moralnih razloga. Ipak, očito je da bi se javile teškoće ukoliko bi se razlozi pristrasnosti tretirali kao samostalni principi koji bi se protivstavljali univerzalnim moralnim normama. Razlozi pristrasnosti su relativni u odnosu na delatnike, vrstu odnosa između njih ili kontekst slučaja, za razliku od nerelativnog važenja generalnih moralnih razloga – takvih koji bi se zasnivali na normama jednake vrednosti pojedinaca, poštovanja autonomije i slobode ličnosti, zabrani povređivanja osoba i sl. – čije bi se pridržavanje moralo prihvatiti kao opšteobavezujuće. Pristrasnost roditelja prema deci, preferiranje jednog projekta nasuprot mnoštvu drugih, patriotizam, lojalnost klubu

može da ima razlog i u transferu odgovornosti u kojem se očekuje da pomoć pruži država ili međunarodna organizacija – kod pomoći prijatelju ili članovima porodice znamo da su oni oslonjeni samo na nas, tj. osobe sa kojima imaju određeni lični odnos. Zbog ovih prepreka osobe gube motivaciju za moralno delanje „na daljinu“, dok je, s druge strane, kod delanja u okvirima manjih razmera rezultat ličnog angažmana neposredno evidentan.

22 Paradigmatični literarni primer takve brige, koja se naziva teleskopska, je gospođa Dželibi (Jellyby), filantropistkinja iz Dikenosvog (Dickens) romana *Sumorna kuća* (*Bleak House*), koja zapostavlja sopstvenu decu da bi brinula o gladnoj deci iz Afrike.

ili kolegama, pomoć prijatelju – svaka od ovih pristrasnosti može da bude moralno irelevantna (a time i da ima ništavnu vrednost pri moralnim odlukama), kao i da prekorači domen prihvatljivosti i da postane moralno pogrešna. Razlozi koji bi počivali na priznavanju slobode, na jednakovrednosti osoba ili zabrani nanošenja povreda drugima u tom bi slučaju „trijumfovali“ nad razlozima koji se pozivaju na vrednosti posebnih odnosa.

Ukoliko imam poseban odnos prema drugoj osobi, imam razloga da svoje delanje podešavam prema njoj, odnosno da u određenim slučajevima i kontekstima dajem prednost potrebama, željama i aspiracijama upravo te osobe, a ne bilo koje druge. Ipak, sa moralne tačke gledišta neophodno je voditi računa o karakteru slučajeva i kontekstima delanja. „Moralna težina“ slučaja je presudna, tako da nepristrasno delanje ima prevagu nad trivijalnim obzirima prema bliskim osobama: osoba koja će dati prednost svojoj supruzi u pomenutom primeru spašavanja ne bi smela da daje prednost, na primer, njenoj tašni. U istom smislu, ni svaki interes, želja ili vrednost druge osobe ne daje nam razloge za pristrasnost. Nemam nikakvog razloga da budem pristrasan prema pasiji mog prijatelja za skupljanjem poštanskih marki koja je prerasla u patološku opsesiju; naprotiv, mogu da prećutim da neki poznanik ima skupocenu kolekciju, smatrajući da bi kupovinom te kolekcije moj prijatelj zapao u finansijske probleme. Moralni razlog mi čak nalaže da se u datom slučaju ne rukovodim prema datim željama bliske osobe.

724

4. Granice moralne pristrasnosti i nepristrasnosti

Postojanje posebnih veza i odnosa privrženosti, prema tome, ne daje samo po sebi moralne razloge. No takođe se postavlja i pitanje validnosti razloga za pristrasnost ukoliko bliskost i međusobna povezanost počivaju na nemoralnim odnosima između članova. Tako možemo da zamislimo jednu grupu – recimo, fašističku partiju – čija međusobna privrženost članova počiva na odnosima potčinjavanja, iskorištavanja, bespogovorne poslušnosti, gubitka autonomije pojedinca itd. Pri tome ovde nije reč samo o rđavoj svrsi ili eksternim razlozima neprihvatljivosti, nego i o internim razlozima koji odnose između članova grupe čine rđavim. Moglo bi se prigovoriti da je pristrasnost u ovako uređenom međusobnom odnosu nerazložna i da procenjivanje ove pristrasnosti sa pozicija nezavisnih moralnih principa ide u prilog stanovištu prema kojem norme pristrasnost imaju važenje jedino preko odgovaranja normama nepristrasnosti. Teoretičari koji razlozima pristrasnosti pridaju samostalnu normativnost, međutim, odbacuju redukcionističku tezu koja

tvrdi da se razlozi za pristrasnost mogu dedukovati iz moralnih principa nepristrasnosti. Smatrajući da su norme pristrasnosti posebni standardi koji slede iz naše posebne veze sa osobama, ovi teoretičari najčešće ne poriču regulativnu ili procenjivačku funkciju nezavisnih standarda i njihov reflektivni primat u odnosu na norme pristrasnosti (u smislu da se jedino nezavisnim razmatranjem posebnih etičkih normi i razloga za pristrasnost može doći do njihovog opravdanja). Oni ne poriču da je neophodna moralna refleksija da bi se utvrdilo da li u datim okolnostima ka ispravnim moralnim odlukama vode razlozi za pristrasnost ili razlozi za nepristrasnost, ali i da li je reč o relacijama između osoba koje su moralno neispravne (pripadnost mafiji, gangu ili fašističkoj partiji), odnosno moralno trivijalne (pripadnost rasi, grupi sa istom bojom kose itd.).

Moralno je rasuđivanje, prema tome, neophodno da bi se u kompleksnim situacijama presudilo da li argumenti pretežu u korist razloga pristrasnosti ili nepristrasnosti. Osoba ima opravdani razlog da spasi vlastitu suprugu, a ne nepoznato lice u slučaju kada može da spasi samo jednu osobu, ali nema pravo da, na primer, traži za nju bolji bolnički tretman od onog koji dobijaju druge osobe ili da ne pruži neophodnu pomoć drugoj osobi zbog toga jer je njegova supruga ne simpatiše. Primena ovog rasuđivanja je naročito neophodna zbog „sive zone“, odnosno slučajeva u kojima ne postoji jasna situacija i saglasnost oko toga da li je legitimno primeniti razloge pristrasnosti ili su oni moralno neopravdani. Stoga se kod praktičkog rasuđivanja postavlja pitanje u kojim vrstama slučajeva pristrasnost dolazi u konflikt sa moralnim zahtevima nepristrasnosti, odnosno problem gde da se povuče linija koja bi delila razložnu pristrasnost od neopravdane.²³ Mada je opravdano da svoje resurse koristimo pristrasno bilo kod ostvarenja ličnih projekata, bilo radi dobrobiti bliskih osoba, u određenim slučajevima je korist koju delatnik ili bliska osoba može steći trivijalna i isuviše mala u poređenju sa korišću koju može od tih resursa da ima nepoznata osoba (kao i životinja i ekosistem). Na subjektu je da prepozna slučajeve u kojima pristrasnost prelazi u prekomernost favorizovanja, a nepristrasnost u ravnodušnost, u kojima smo pristrasni u beznačajnostima ili u kojima strogost zahteva moralnosti i njihova neosetljivost na nijanse prelazi u moralisanje.

Opravdana, odnosno razložna pristrasnost sledi iz posebnog odnosa koji imamo prema projektu ili osobi/osobama i zavisi od situacije u kojoj se ona manifestuje. Osobe su pristrasne prema svom detetu kada prave kolače njemu, a ne susedovom detetu, no kada susedovo ili bilo koje

23 Vidi Wolf 1992: 257 ; Hooker 2010: 33.

drugo dete dođe u posetu, poslužuju se kolačima oba deteta – većina pristojnih roditelja će čak dati prednost tuđem detetu u odnosu na vlastito tako što će mu dopustiti da prvo bira koji će kolač da uzme. Razlozi pristrasnosti deluju u prvom slučaju, ali principi moralnosti iz nepristrasnosti prevladavaju nad sebičnošću i favorizovanjem u drugom slučaju. Bilo bi stoga pogrešno da se posebni odnosi prikazuju kao da u njima vlada isključivo pristrasnost, pošto se u navedenom slučaju roditelji rukovode nepristrasnim načelom pravičnosti i jednake pažnje prema svima. U svakidašnjim situacijama, poput ove sa posluživanjem, osobe uglavnom nemaju problema da odrede koja će načela da izaberu i primene. Situacije, same osobe u moralnom delanju i međusobni odnosi između njih određuju koje će etičke norme biti opravdane, pri čemu sam delatnik treba da odluči koja je vrsta moralnih razloga adekvatna, ili da u složenijoj situaciji, kada su razlozi pristrasnosti u konfliktu sa razložnom moralnom nepristrasnošću, odgovori na problem usklađivanja ovih normi.

Stoga, kada tvrde da je neophodno da pristrasnost bude opravdana ili razložna, teoretičari (kako oni koji brane razloge pristrasnosti, tako i oni koji ih kritikuju) time smatraju da opravdanja ili razlozi ne mogu da budu samostalno izvedeni iz vrednosti samih posebnih veza – ne bi bilo opravdano kada bismo pripisivali moralnu arbitražu samom tom odnosu. Kritičari pristrasnosti mogu da priznaju validnost specifičnih moralnih obaveza prema bližnjima, ali bi napomenuli da ove obaveze postoje jer imamo moralne obaveze uopšte, jer smo dužni da se na moralno ispravan način ophodimo prema svim ljudima. Stoga bi obaveze i dužnosti koje slede iz posebnih veza između pojedinaca bile specifikacije opštih normi koje određuju koje je ophođenje moralno ispravno, a koje ne, tako da norme nepristrasnosti „trijumfuju“ ili, dvorkinovski rečeno, imaju ulogu aduta u slučaju sukoba sa pristrasnošću. Etičke teorije koje ističu posebne razloge za pristrasnost takođe prihvataju da je neophodno da se norme pristrasnosti koriguju ili modifikuju prema ovim opštim normama, inače ne bismo mogli reći gde prestaje ispravna pristrasnost prema deci ili prijateljima, a nastupa nepravedan tretman drugih osoba. Ukoliko je pojedinac prema sebi ili bližnjim osobama pristrasan u većoj meri od očekivane, kao i kada je pristrasan u svim prilikama i kontekstima, on je u tom slučaju nerazložan.

Ipak, ukoliko se pred pojedinca postavljaju supererogativni, odnosno isuviše visoki zahtevi, kada se od njega očekuje da žrtvuje projekte koje smatra vrednim ili da se odrekne povezanosti koje smatra značajnim, on

ima pravo da ove zahteve odbaci ili traži njihovu reviziju.²⁴ Kotingem, Šefler, Kolodni i drugi branioci normi pristrasnosti kritikuju redukcionistički pristup, koji podrazumeva da se razlozi za pristrasnost mogu dedukovati iz moralnih principa koji nisu norme pristrasnosti, odnosno, u blažoj varijanti, da se mogu uspostaviti generički principi pristrasnosti koji bi imali isti deontološki status kao i supstancijalni nepristrasni moralni principi. Kako Kolodni ističe, redukcionizam objašnjava zašto pripadnost mafiji ili rasi ne povlači razloge za pristrasnost – zbog toga jer postoje podležeći moralni principi koji su u konfliktu sa datim normama pristrasnosti – ali ne objašnjava razloge pristrasnosti koji su opravdani, odnosno ne odgovara na pitanje zbog čega su neki odnosi takve vrste da daju razloge za pristrasnost.²⁵ Uz to, ne postoji jedna vrsta generičke pristrasnosti: nepristrasna moralnost bi trebalo da uvodi *ad hoc* razloge da bi slučajeve pristrasnosti usaglasila sa nepristrasnošću zbog toga jer je neophodno da moralnost iz pristrasnosti bude kongruentna sa nepristrasnošću, odnosno da ima razloge koje bi je podržavali i opravdavali. Limitiranost je deo njene razložnosti, što se vidi iz primera osobe koja daje prednost svojoj ženi, a ne nepoznatoj osobi, ali takođe traži bolnički tretman koji bi bio bolji od onoga koji imaju drugi pacijenti – pristrasnost je razložna samo u prvoj situaciji, ali ne i u drugoj, u kojoj se traži da osoba postupa prema fer i nepristrasnim pravilima. Pristrasnost treba da bude limitirana nepristrasnošću, no zastupnici moralne pristrasnosti ne tretiraju njene razloge kao derivat razloga koji proističu iz nepristrasnosti. Nepristrasnost ograničava, ali ne diktira koji sadržaj norme iz pristrasnosti treba da imaju.

727

Etičke teorije koje su pokušavale da odrede odnos pristrasnosti i generalnih moralnih normi nepristrasnosti najčešće su delokrug moralnosti na osnovu pristrasnosti vezivale za neposredne odnose ili odnose manjih razmera, dok bi odnosi između osoba među kojima ne postoji neposredna interakcija i etički značajne povezanosti bili određeni nepristrasnim moralnim normama i pravnom regulacijom kao institucionalizovanom primenom ovih opštih moralnih načela. Drugim rečima, često se pretpostavlja da je suštinska razlika između ove dve vrste moralnih normi u tome što one imaju različito područje važenja, tako da su norme pristrasnosti

24 Za pojedinca je legitimno da traži da zahtevi nepristrasnosti budu prearanžirani na taj način da njegovi interesi, projekti i odnosi sa bližnjima budu uzeti u obzir ukoliko oni ne ugrožavaju legitimne partikularne zahteve drugih. Nejgel to skenlonovski formuliše na sledeći način: „Legitimni je sistem onaj koji prilagođava dva univerzalna principa nepristrasnosti i razložne pristrasnosti, tako da niko ne može da prigovori da njegovom interesu nije pridana dovoljna težina ili da su zahtevi stavljeni pred njega prekomerni.“ (Nagel 1991: 38.)

25 Vidi Kolodny 2010: 173. i 175.

legitimne u ličnim odnosima i odnosima manjih razmera, odnosno onima na subdržavnom nivou, dok bi institucionalna struktura bila vođena etosom pravde, tj. nepristrasnim načelima. U ovom smislu Neigel i Šeffler interpretiraju Rolsovu koncepciju podele moralnog rada, koju oni shvataju kao podelu između neličnih institucija i ličnog života pojedinaca, pri čemu „nepristrasnost i egalitarizam se primenjuju na društvenu strukturu, ali ne i na privatni život“²⁶ odnosno „primarni subjekt pravde ostaje bazična struktura društva“²⁷. Mada legitimno područje važenja moralnosti iz pristrasnosti *jesu* posebni odnosi između pojedinaca, dok povezanosti širih razmera, kakve postoje u slučaju odnosa sugrađana ili odnosa institucija prema pojedincu, teže da kalibriraju norme ka što većoj objektivnosti (odnosno ka eliminaciji pristrasnosti iz institucionalne sfere), nepristrasnost ima neizbežnu značajnu funkciju u odnosima neposredne interakcije.²⁸ Primer sa decom i kolačima naznačava da u privatnim odnosima postupamo takođe i nepristrasno. Nepristrasnost se javlja kao korektiv i pozadina međusobnih odnosa osoba i u privatnoj, i u javnoj sferi, tako da u području manjih razmera praktičko rezonovanje treba da pronade moduse kongruencije normi pristrasnosti i normi nepristrasnosti. Ovo ne govori protiv potrebe distingviranja domena važenja normi pristrasnosti i normi nepristrasnosti, nego pokazuje da je odnos normi i razloga složeniji no što bi to striktna moralna podela rada priznavala. Konačno, savremena etička razmatranja ne mogu prenebreći da „moralnost interpersonalnih odnosa nije više adekvatna moralnost za naš svet.“²⁹ No ovo pitanje otvara širu raspravu o statusu, odnosno legitimnosti ili nelegitimnosti pristrasnosti u domenu politike, kao i u sferama koje prevazilaze instucionalne okvire jednog društva.

Literatura

- Buss, Sarah (2006) „Needs (Someone Else’s), Projects (My Own), and Reasons”, *Journal of Philosophy* 103 (8): 373–402.
- Cottingham, John (1986) „Partiality, Favouritism and Morality“, *The Philosophical Quarterly*, Vol. 36, No. 144: 357-373.

26 Nagel 1991: 126. Upor. takođe i Nagel 1991: 51-62 i 87.

27 Scheffler 2010: 123.

28 Pomenuti primer sa prijateljem-kandidatom naznačava da sa stanovišta moralnosti pristrasnost, odnosno lična naklonost i lojalnost, čak i u institucionalnoj sferi može da ima opravdanje, i pored toga što osnovna struktura društva treba da bude konstituisana na način da javno odlučivanje oslobodi od arbitrarnosti i favorizovanja proisteklih iz pristrasnosti. Upor. takođe i Kotingemov stav (u: Cottingham 1986: 358. i 372.) o dozvoljenosti principa pristrasnosti u slučajevima kada ne postoji dužnost da se postupi nepristrasno.

29 Scheffler 2010: 71.

- Dworkin, Ronald (2011) *Justice for Hedgehogs*, Harvard: Harvard University Press.
- Feltham, Brian, and Cottingham, John (eds.) (2010) *Partiality and Impartiality: Morality, Special Relationships, and the Wider World*, New York: Oxford University Press.
- Godwin, William, 1926 [1793] *Enquiry Concerning Political Justice and its Influence on General Virtue and Happiness*, ed. Raymond Preston. New York: Alfred A Knopf.
- Hooker, Brad (2010) „When is Impartiality Morally Appropriate?“, in: *Partiality and Impartiality: Morality, Special Relationships, and the Wider World*, 26-41.
- Kant, Imanuel, Konstan, Bendžamen (2008) *Pravo na laganje*, Beograd: Službeni glasnik.
- Kant, Imanuel (2008) „O navodnom pravu na laganje iz čovekoljublja“, u: *Pravo na laganje*, 43-54.
- Keller, Simon (2013) *Partiality*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Kolodny, Niko (2010) „Which Relationships Justify Partiality? General Considerations and Problem Cases“, in: *Partiality and Impartiality: Morality, Special Relationships, and the Wider World*, 169-193.
- Locke, John 1988 [1690] *Second Treatise on Government*, Oxford: Oxford University Press.
- Nagel, Thomas (1991) *Equality and Partiality*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Scanlon, Thomas (1998) *What We Owe to Each Other*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Scheffler, Samuel (2010) *Equality and Tradition*, Oxford: Oxford University Press.
- Stocker, Michael (1976) “The Schizophrenia of Modern Ethical Theories”, *Journal of Philosophy* 73 (14): 453- 466.
- Williams, Bernard (1981) “Persons, Character and Morality”, u: *Moral Luck*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-19.
- Wolf, Susan (1992) “Morality and Partiality”, *Philosophical Perspectives* 6: 243- 259.

Michal Sládeček

The Reasons for the Moral Partiality

Summary

In the first part of this text, the author explains the arguments against partiality in moral decision-making, as well as the arguments advocating for partiality and indicating to limitations and possible unacceptable consequences of impartial position. The central part of the text concerns the moral status of personal projects and the issue of whether and how relationships and closeness between persons are relevant for moral decision-making. The final part discusses the importance of reflection regarding the limits of validity of moral reasons of partiality, while pointing at the crucial importance of nature of relations between people, the context and moral relevance or the significance of case to which moral assessment refers.

Key words: morality, reflection, partiality, impartiality, context